

Словник персоналій

С

Августін Аврелій (354—430) — християнський богослов і філософ, представник патристики. А. піддав філософському осмисленню основні проблеми християнського світобачення. Провідний принцип філософії А. — Бог є первинним, вищою сутністю, що має незалежне існування, творцем світу. А. виводить положення про вищість душі над тілом, волі над розумом. Визнавав, що в пізнанні Бога віра має доповнюватись розумом, але при домінуванні віри. Розвинув християнську концепцію всесвітньої історії як результату дії Божественного провидіння. Августинізм є впливовою течією релігійної філософії і в наш час. Основні твори: «Сповідь», «Про Град Божий».

Адорно Теодор (1903—1969) німецький філософ, представник Франкфуртської школи, соціолог, культуролог, один із найбільших теоретиків культури модерну. Значну популярність А. отримав завдяки своїй концепції негативної діалектики як пізнавального методу, який дає змогу долати обмеженість формально-логічних схематизмів і надає можливість «суперечливо мислити про суперечності». За А., філософія історії бачиться як методологія всезагального заперечення, а діалектика трактується ним як спосіб розкладання, деструкції всього «даного». Основні твори: «Діалектика просвітлення» в співавторстві, «Авторитарна особистість», «Філософія нової музики», «Негативна діалектика», «Естетична теорія» та ін.

Анаксимандр (610—540 рр. до н.е.) — давньогрецький натурфілософ, представник мілетської школи. А. ввів поняття першооснови — «Архе» (початок) і вважав такою першоосновою апейрон. Апейрон має властивості безконечності та вічності, наділений творчою силою і є причиною всезагального виникнення та зникнення.

Основний твір: «Про природу».

Арістотель Стагирит (384—322 до н.е.) — давньогрецький філософ та вчений-енциклопедист, засновник перипатетичної школи (Лікей). Першим із мислителів Античності здійснив спробу дати наукове обґрунтування філософії та філософське обґрунтування наук. Базовою у А. є кореляція матерії і форми, матеріальної та формальної причин при провідній ролі останньої. Всупереч Платону, вважав, що форма, ейдос існує не як щось окреме щодо відповідної множини утворень, а в самій множині, як певний спільний предикат цих утворень. Матерія постає тут як чиста можливість, потенція речі; форма — як реалізація такої можливості; рух — як процес переходу від можливості до дійсності, актуалізація матерії через її втілення в конкретних речах. Значне місце у філософії А. посідає етика та політика. До нашого часу збереглась лише частина праць А.

Основні твори: «Фізика», «Метафізика», «Політика», «Поетика».

Белл Деніел (народився у 1919) — американський соціолог, філософ. Один із провідних теоретиків сцієнтистсько-технократичного напрямку у суспільствознавстві. Певний час (30-ті — 40-ві роки ХХ ст.) був прихильником соціалістичної ідеології та марксизму. Від кінця 40-х рр. ХХ ст. стає активним поборником концепції деідеологізації, а в 50-ті рр. ХХ ст. переходить до розроблення теорії постіндустріального суспільства. Визначальним принципом культури вважає перш за все саморозвиток спільноти.

Основні твори: «Прихід постіндустріального суспільства: спроба соціального передбачення», «Соціальні науки після Другої Світової війни», «Комунітаризм та його критика».

Бердяєв Микола Олександрович (1874—1948) — російський та український релігійний філософ, теоретик «нового християнства», публіцист. Філософська система Б. ґрунтується на низці засадничих ідей: ідея свободи; ідея творчості та об'єктивації; ідея особистості; ідея метафізичного, есхатологічного сенсу історії. Поряд з С. М. Булгаковим, П. Б. Струве, С. Л. Франком Б. став однією з головних фігур філософського руху, яке вперше заявило про себе збірником «Проблеми ідеалізму» (1902), потім — збірником «Вехи», та стало початком релігійно-філософського відродження у Росії. Філософські погляди Бердяєва трансформувалися від марксизму до філософії особистості і свободи у дусі релігійного екзистенціалізму і персоналізму.

Основні праці: «Філософія свободи», «Смисл творчості (Досвід виправдання людини)», «Витоки і смисл російського комунізму», «Філософія нерівності».

Бруно Джордано Філіппо (1548—1600) — італійський філософ, релігійний мислитель, поет. Домініканський монах, який через заняття астрономією вийшов на осмислення світобудови, що його церква кваліфікувала як ересь. У центрі його уваги — проблема співвідношення людини як своєрідного мікрокосму та Всесвіту як макрокосму, пошуку гармонії людини з космосом через магічну організацію її уяви і вдосконалення інтелекту як монадного відображення Універсуму. Основою буття у філософії Б. виступає монада як єдність матеріального й ідеального.

Основні твори: «Про тіні ідей», « Про причину, початок і Єдине», «Про безкінечність, всесвіт і світи».

Вернадський Володимир Іванович (1863—1945) — український вчений-натураліст і мислитель-енциклопедист, заснував вчення про біосферу й ноосферу, генетичну мінералогію, геохімію, теоретик наукознавства і організатор науки, співзасновник і перший президент Української Академії Наук (1918). Ще за життя — один із визнаних лідерів природознавства. Найголовнішою у філософській творчості В. є ідея переходу біосфери в ноосферу. На його думку, поява Homo Sapiens та розвиток суспільства привели до нового формоутворення енергії — «енергії людської культури». Ця біохімічна й соціальна енергія розуму (насамперед, наукової думки) та серця людини є рушієм перетворення біосфери в ноосферу, «царства живої речовини» — в «царство розуму». Виникнення ноосфери В. пов'язував, зокрема, з виходом широких народних мас на арену творення історії, з демократизацією державного ладу.

Основні твори: «Біосфера і ноосфера», «Наукова думка як планетарне явище», «Про науку», «Декілька слів про ноосферу», «Записки натураліста».

Віндельбанд Вільгельм (1848—1915) — німецький філософ-ідеаліст, глава баденської школи неокантіанства. Відомий працями з історії філософії, яку розглядав як процес усвідомлення і втілення цінностей. Вважав, що філософія є «вченням про загальнозначущі цінності». Разом з тим, на думку В., філософія не спроможна остаточно вирішити питання про відношення між законами природи і цінностями культури. Тому її предметом має бути не те, що є, а те, що має бути — ідеали.

Основні твори: «Прелюдії», «Про свободу волі», «Філософія культури і трансцендентальний ідеалізм».

Вишенський Іван (близько 1550 — між 1621—1633) — найвизначніший український письменник-полеміст, філософ кінця XVI — початку XVII ст. Співробітничав з Острозьким культурно-освітнім осередком, Львівським братством. В. — представник містико-аскетичного напрямку в українській філософській думці кінця XVI — поч. XVII ст., який був орієнтований на греко-візантійські і давньоруські духовні цінності. Підґрунтям поглядів В. на проблеми пізнання, моралі, права, мови, освіти слугувала загальнофілософська концепція співвідношення Бога, світу і людини. Сенс людського життя В. вбачав у набутті людиною найвищого рівня духовності, перевтілення її у «внутрішню» людину через входження у містичний стан «обоження».

Основні твори : «Книжка», «Краткословный ответ Петру Скарге», «Зачипок мудрого латыника з глупым русином» та ін.

Гегель Георг Вільгельм Фрідріх (1770—1831) — видатний німецький філософ, який створив найбільшу і найрозгалуженішу в історії філософської думки діалектико-ідеалістичну систему — як завершення західноєвропейської класичної філософії даного напрямку. Дух — центральне поняття вчення Г. Ним виокремлено три види духу: суб'єктивний, або індивідуальний; об'єктивний, або суспільний; абсолютний, або всезагальний. Суб'єктивний дух містить такі науки: антропологію (предмет-душа у співвіднесенні з тілом); феноменологію (свідомість і самосвідомість — співвідношення суб'єктивного і об'єктивного); психологію (духовні властивості індивіда, що розглядаються як самостійний предмет дослідження). Об'єктивний дух охоплює право, моральність і систему звичаїв. Цей вид духу відтворює всі основні аспекти суспільства. Третій вид духу — найзагальніший, абсолютний. Його предмет і сфери дії — весь світ (тобто світогляд). Г. розрізняє три його форми: мистецтво, релігію, філософію.

Основні твори: «Феноменологія духу», «Наука логіки», «Енциклопедія філософських наук», «Філософія права», «Філософія історії» та ін.

Геракліт (540 — 475 рр. до н.е.) — давньогрецький філософ, основоположник діалектики як учення про розвиток. Першоосновою вважав вогонь, як найбільш рухому і змінну стихію. Світ Г. розглядав як динамічний, змінний унаслідок єдності та боротьби протилежностей. Безперервний процес руху, стверджував Г., відбувається згідно зі світовим законом — «Логосом».

Гердер Йоган Готфрід (1744—1803) — німецький філософ. Представник філософії Просвітництва. Провідне місце у філософії Г. займають проблеми культури. Обґрунтовував ідею, що засади культури кожного народу визначаються особливостями його інтелектуального й емоційного життя. Вирішальним чинником їх формування вважав особливості географічного середовища та господарчого життя. Велику увагу приділяв проблемам національних мов, які вважав головним засобом збереження «національної індивідуальності» та розвитку загальнолюдської культури в цілому. Обстоював тезу про єдність мислення та мови. Вважав, що невід'ємним правом кожного народу є право на суверенітет.

Основні твори: «Трактат про походження мови», «Ідеї стосовно філософії історії людства».

Гізель Інокентій (близько 1600—1683) — видатний філософ, богослов, громадський діяч України. Освіту здобув у Києво-Могилянській академії, по закінченні якої продовжив навчання за кордоном. З 1645 р. — професор, а згодом і ректор Києво-Могилянської академії. Представник академічного аристотелізму. Переконаний у раціональності світу, вважав, що істину можна знайти, досліджуючи наслідки Божої діяльності — створеної *природи*, яка уявлялася йому сукупністю ідеальних сутностей — *універсалій*, закорінених у навколишніх речах. У вирішенні проблеми *універсалій* тяжів до поміркованого варіанта схоластичної реалістичної традиції. Проблему людини розглядав з позицій свободи волі. Сенс життя вбачав у творчій праці на благо суспільства.

Основні твори: «Твір про всю філософію», «Філософські аксіоми», «Мир з богом людині».

Гоббс Томас (1588—1679) — англійський філософ, політичний теоретик. Філософська концепція Г. розгортається через послідовний аналіз спочатку природи тіла взагалі, потім людини і завершується політико-філософською доктриною. Причинність — головний закон, якому підпорядковані відношення між тілами. Механічний рух, що передається через контакт одного природного тіла з іншим, — яскравий приклад дії закону причинності. Дух або думка — це «нематеріальна матерія», тому з точки зору закону причинності є суперечністю вже у вихідних поняттях.

Основні твори: «Складові закону, моралі та політики», «Левіафан», «Про людину».

Гумільов Лев Миколайович (1912—1992) — російський історик, етнограф, філософ. Своєрідність філософсько-історичної концепції Г. полягає передусім у вихідних установах: 1) етнос визначає як соціоісторичне утворення і в той же час елемент етноценозу; 2) етногенез виступає як нелінійний, поліцентричний процес виникнення, розвитку, занепаду етносів; 3) історичні здійснення пов'язуються не з прогресом однієї людської цивілізації, а з активністю дискретних утворень — етносів.

Основні твори: «Етногенез та біосфера Землі», «Ритми Євразії. Епохи та цивілізації», «Географія етносу в історичний період»

Декарт Рене (1596—1650) — французький філософ, математик і природознавець, основоположник європейського класичного раціоналізму. Вчення Д. і напрям у філософії природознавства, що продовжив його ідеї, одержав назву «картезіанство». Його раціоналізм є одним із джерел філософії Просвітництва. Наголошуючи на ідеї єдності наук, Д. вважав, що аутентичним засобом її осмислення є філософія, фундамент якої становить метафізика. Найочевиднішим і водночас достовірним твердженням, яке може слугувати за наріжний камінь єдиної системи наук, є за Д., теза «мислю, отже існую».

Основні твори: «Міркування про метод», «Геометрія», «Основи філософії».

Демокріт (460—370 рр. до н.е.) — давньогрецький філософ, учень Левкіппа. Один із засновників атомістичного вчення. Першоосновою світу Д. вважав атоми — неподільні, вічні, незмінні частки матерії, що постійно рухаються в порожнечі. Поєднання атомів творить тіла, відштовхування атомів приводить до їх загибелі. Д. розглядав світ з позицій детермінізму — ототожнював причинність із необхідністю та заперечував випадковість. Розроблена Д. концепція атомізму здійснила величезний вплив на подальший розвиток науки.

Основний твір: «Великий діакосмос».

Дьюї Джон (1859—1952) — американський філософ, систематизатор прагматизму, засновник школи інструменталізму. Прагматизм, за Д., створив переворот у філософській традиції, рівнозначний до вчення Коперніка, бо перейшов від вивчення проблем самих філософів до проблем людини. Визначав традиційну філософію як «натуралізм», а власну її версію — як «інструменталізм». Д. підкреслював, що його філософська творчість належить до парадигми прагматизму й емпіризму в цілому. Вважав, що розумна протидія нестабільності світу неодмінно передбачає граничний ступінь відповідально-

сті інтелектуальної активності людини, а пізнавальну діяльність людини слід тоді вважати практичною, якщо вона є ефективною у вирішенні життєвих завдань.

Основні твори: «Школа і суспільство», «Дослідження з логічної теорії», «Лібералізм та соціальна дія», «Пізнання та пізнане».

Енгельс Фрідріх (1820—1895) — німецький мислитель, громадський діяч, один із засновників марксизму. Разом з К. Марксом розробив діалектичний і історичний матеріалізм. Головним принципом філософії Е. було «велике основне питання всієї, особливо новітньої філософії» — про відношення мислення до буття, духу до природи, про первинність чи вторинність останньої, про пізнаванність світу. Розвивав ідеї про нерозривність матерії і руху, про єдність простору і часу. Розробив матеріалістичну концепцію антропосоціогенезу. Розробив ряд проблем діалектичної логіки.

Основні твори: «Анти-Дюрінг», «Діалектика природи», «Походження сім'ї, приватної власності і держави».

Епікур (342—270) — давньогрецький філософ, послідовник атомістичного вчення. Ввів поняття довільного відхилення атомів від своєї траєкторії руху, чим заперечив детермінізм Демокрита і обґрунтував наявність у людини свободи волі. Головна цінність людського життя, за Е., — насолода, під якою розумів духовні радощі: пізнання, мудрість, дружбу, шляхетність, спокійний і радісний стан духу. Призначення філософії, за Е., — навчити людину жити гідно, зберігати душевну рівновагу, звільнити її від страху смерті і вказати шлях до щастя. Свою філософську систему виклав у численних працях (біля 300), з яких збереглась невелика частина.

Основні твори: «Головні думки», «Лист до Геродота», «Лист до Менекея».

Еразм Роттердамський, Дезидерій (псевдонім Герхарда Герхардса) (1466—1536) — нідерландський мислитель, теолог, письменник доби Відродження, зажив слави лідера європейського гуманізму. Навчався і викладав у Парижі, згодом — у головних культурних центрах Європи. Проте значної популярності набув як письменник-сатирик. Найвідоміший твір Е. — «Похвала глупоті», в якому він піддає нищівній критиці крайнощі схоластичної псевдомудрості. Сутність поглядів Е. полягає в свободі та ясності духу, миролюбстві, здоровому глузді, освіченості, опозицію яким становлять фанатизм, невігластво, насильство, лицемірство, ускладненість.

Основні твори: «Презирство світу», «Похвала глупоті», «Про свободу волі», «Послідовник Епікура».

Еріугена Іоанн Скот (810—877) — середньовічний філософ. На основі неоплатонізму розробив своє містичне вчення. Бог виступає як не створена, але творча природа і як мета всіх створених ним речей, духовних і матеріальних. Філософія Е. наближається до пантеїзму.

Основний твір: «Про розподіл природи».

Іларіон Київський (?—1053) — український релігійний мислитель XI ст., перший митрополит з русів. Започаткував теологічні і філософські засади християнства Київського. І. стояв біля витоків філософської, історичної, релігійної думки українського народу. Одна з провідних ідей І. — історія як реалізація Божого плану руху народів до християнської благодаті. З позицій християнської етики розглядав державні проблеми Київської Русі, обстоював її державну, релігійну, національну незалежність. Мислитель акцентував увагу на ідеї розвитку моралі й неминучості переходу від жорстокого регламентування поведінки людини до вільного вибору нею моральних норм.

Основні твори: «Слово про Закон і Благодать», «Молитва до Бога від усієї землі нашої», «Сповідання віри».

Камю Альбер (1913—1960) — французький філософ-екзистенціаліст, письменник, драматург. Центральна тема філософії — питання про сенс людського буття. У загальній перспективі екзистенційного філософствування Камю доходить висновку, що існування людини абсурдне. Єдине, що має сенс, — це людина, яка шукає цей сенс. Єдиний вихід із абсурду — «бунт» як постійне тривання змін, творчості, свободи.

Основні твори: «Бунтівна людина», «Міф про Сізіфа», «Сторонній», «Роздуми над смертним вироком».

Карнап Рудольф (1891—1970) — німецько-американський філософ і логік, провідний представник логічного позитивізму, активний учасник «Віденського гуртка». К. доводив, що в різних галузях природничих і соціальних наук використовується один загальний метод перевірки гіпотез і теорій, а поняття, використовувані в них, можуть бути зведені, за допомогою особливих «пропозицій зведення» (операціональних визначень і постулатів значення), до одного загального базису — понять, що ми вживаємо для опису знайомого

усім фізичного світу, який нас оточує (т.зв. фізікалізм). Важливим результатом К. в аналізі співвідношення теорії і досвіду є строго формалізована кількісна теорія логічної імовірності, тобто ступеня індуктивного, або ймовірного, підтвердження теорії.

Основні твори: «Логічні підстави імовірності», «Континуум індуктивних методів».

Козловський Петер (народ. 1952) — німецький філософ, соціолог та економіст. Створив нову теоретичну систему філософії господарства — етичну економію. Інтегруючим фактором системи вважає принцип справедливості. Дослідник культури постмодерну. Підкреслює її антропоморфність, плюралізм, а також величезне значення релігії, яка утверджує в культурі якості стабільності та універсальності. Відмічає вплив змін, що відбуваються в галузі фізики, на формування постмодернізму.

Основні твори: «Принципи етичної економії», «Етика капіталізму», «Постмодерна культура».

Конт Огюст (1875—1798) — французький філософ, один із засновників філософії позитивізму та соціології. Провідна ідея позитивізму — наука і філософія повинні зосередитись на самих явищах, а не на питаннях про їх причини. Ввів в обіг термін «соціологія» замість раніше вживаного «соціальна фізика». Ідеї К. мали великий вплив на формування соціологічної науки та філософії неопозитивізму. Остання, запозичивши у К. негативне відношення до традиційних філософських проблем, вважає їх беззмістовною метафізикою, оскільки вони формулюються за допомогою понять, які не можуть бути піддані емпіричній перевірці.

Основні твори: «Курс позитивної філософії» (1869), «Система позитивної політики або соціологічний трактат» (1851—1854), «Дух позитивної філософії».

Копернік Миколай (1473—1543) — польський астроном, державний діяч, лікар, автор геліоцентричної системи світу. Перший виклад нової геліоцентричної гіпотези подано в рукопису, нині відомому під назвою «Малий коментар». Головний твір К. — книга «Про обертання небесних сфер», в якій він обґрунтував ідею про обертання Землі навколо Сонця і навколо своєї осі. Тим самим була піддана сумніву істинність геоцентричної системи Птолемея, згідно з якою в центрі світу перебуває Земля, а навколо неї обертається Сонце та інші планети. Вагомим є внесок К. в розвиток тригонометрії (як сферичної, так і площинної).

Основні твори: «Малий коментар», «Про обертання небесних сфер».

Кузанський Миколай (справжнє прізвище Кребс) (1401—1464) — німецький філософ, теолог, учений. З 1448 р. кардинал римо-католицької церкви, відомий релігійний діяч. Займався також дослідженнями в галузі математики, астрономії, географії тощо. У розумінні Бога яскраво виявився один із провідних принципів його філософії — принцип збігу протилежностей (лат. *coincidentia oppositorum*) а саме: Бог є трансцендентним щодо світу (універсуму) й одночасно іманентним, присутнім у кожній його частині, нехай щонайменшій. Людина, за К., — це мікрокосм, подібний до макрокосму, в якому здійснюється єдність божественного і природного.

Основні твори: «Про вчене незнання», «Про втаємниченого Бога», «Апологія вченого незнання», «Візія Бога», «Про злагоду віри».

Лакруа Жан (1900—1986) — французький філософ, один із провідних представників персоналізму, прагне поєднати релігійно-ідеалістичне вчення про людину з раціоналістичною традицією в історії філософії. Вважає персоналізм не окремою течією у філософії, а фундаментальною інтенцією справжнього філософського аналізу. У ХХ столітті концепціями, найбільш одухотвореними особистісними ідеями, згідно з Л., є персоналізм, екзистенціалізм і марксизм. Найбільше значення у філософії Л. надає проблемам людської взаємності, спільності людських долі.

Основні твори: «Особистість і любов», «Марксизм, екзистенціалізм, персоналізм», «Почуття і моральне життя», «Персоналізм як антиідеологія».

Лао Цзи (з кит. — старий учитель) (к. VI — поч.V ст. до н.е.), засновник даосизму. Центральна категорія філософії Л. — «Дао». Надземне Дао є найвеличнішою сутністю, першопричина всього буття, до якої все знову повертається. Поняття Дао означає всезагальний закон, «корінь неба та землі», джерело всього суцього, невидимий двигун Всесвіту. «Де» — конкретний прояв Дао у світі явищ та речей. Обидва початки, Дао й Де складають весь світ. Найвища мудрість полягає в тому, щоб жити просто й невибагливо, прислухатися до вимог природи та голосу Неба.

Основний твір — «Дао Де Цзин».

Лейбніц Готфрід Вільгельм (1646—1716) — німецький філософ, учений. У дусі раціоналізму розвинув учення про природжені

здібності розуму до пізнання вищих категорій буття та загальних і необхідних істин логіки і математики. В історію філософії філософська система Л. увійшла як завершення європейської філософії XVII ст. і як попередниця німецької класичної філософії. Основними імперативами раціоналістичної за своїм характером методології Л. постають універсальність і чітка доказовість філософських міркувань. Досконалість дійсного світу Л. розумів як гармонію сутності та існування. На відміну від попередніх мислителів, які вважали анахронізмом такі поняття античної та схоластичної філософії, як «ентелехія», «монада», «мета» та «субстанція», Л. залучає їх, докорінно переосмисливши, як основоположні і продуктивні засоби філософського пізнання.

Основні твори: «Роздуми про знання, істину та ідеї», «Теодіцея», «Монадологія».

Ленін Володимир Ілліч (1870—1924) — вождь російського і міжнародного пролетаріату, продовжувач справи К. Маркса та Ф. Енгельса. Розкрив закономірності економічного й політичного розвитку в умовах монополістичної стадії розвитку капіталізму. Розробив теорію соціалістичної революції. Приділяв велику увагу розвитку марксистської діалектики, вчення про матерію, про істину. Особливу увагу приділяв соціальній філософії.

Основні твори: «Матеріалізм та емпіріокритицизм», «Філософські зошити», «Імперіалізм як вища стадія капіталізму», «Держава і революція».

Ліотар Жан-Франсуа (1924—1998) — французький філософ, представник постструктуралізму. Застосував поняття постмодернізму до розвитку філософії, визначаючи сучасну філософію як «філософію постмодерну». Модерн, на думку Л., є епохою панування «великих метарозповідей» («діалектика духу», «емансипація людини» тощо), які намагалися набути статусу універсально легітимних. Епоха постмодерну — це епоха недовіри до метарозповідей, їх делегітимації. Загибель метарозповідей, «метанаративів» і панування радикального плюралізму є природним наслідком модерну, реакцією на його вади.

Основні твори: «Постмодерністська умова», «Економія лібідонального», «Розбрат».

Лосєв Олексій Федорович (1893—1988) — російський філософ, дослідник античної філософії та культури. Розробляв філософію міфу, імені, числа, символу. Розробив цілісну філософську систему

«діалектичного апофатизму», пов'язану з метафізикою символу і міфу. Символізм розуміє як філософське вчення про духовні феномени. Згідно з філософією Л., ідеальна основа світу проявляє себе в смислових феноменах духовної культури людини — в символах, міфах, слові, мистецтві. Побудував філософське вчення про античний Космос як гармонійне поєднання ідеального і матеріального.

Основні твори: «Філософія імені», «Діалектика міфу», «Історія античної естетики».

Лукрецій Кар Тит (99 до н.е. — 55 до н.е.) — римський поет та філософ, послідовник епікуреїзму. Обстоював вчення про смертність душі. Мету філософії вбачав у тому, щоб указати шлях до щастя для особистості, яка перебуває у вирі суспільної боротьби. У поемі «Про природу речей» з матеріалістичних позицій дав картину розвитку людства під впливом розвитку знарядь праці, культури. Великий просвітитель римського світу, ідеї якого мали значний вплив на розвиток матеріалістичної філософії Відродження.

Основний твір: «Про природу речей».

Макіавеллі Нікколо (1469—1527) — італійський державний діяч, філософ, письменник (комедіограф), поет. У центрі уваги М. — філософія історії та політичні процеси, пов'язані із створенням, розвитком й руйнуванням держав. У перебігу цих процесів велика роль відведена Фортуні, або Долі, яку М. вважав утіленням неминучого природного порядку речей. Разом з тим вплив Долі не є фатальним, оскільки він багато в чому зумовлений об'єктивним середовищем та умовами, в яких діє людина. Історичні події несуть на собі відбиток діянь самої людини, її вміння як пристосуватися до обставин, так і протистояти їм. Досліджував досвід і правила політичної діяльності, зокрема, закликав відокремити політику від моралі та характеризувати самостійність, міць і велич держави як ідеал, для досягнення якого політики повинні використовувати будь-які засоби. Звідси термін «макіавеллізм» — для визначення «брудної» політики за принципом «мета виправдовує засоби».

Основні твори: «Правитель», «Діалоги, або роздуми про нашу мову», «Бельфагор», «Мандрагора», «Про військово мистецтво».

Марітен Жан (1882—1973) — ведучий представник неотомізму — оновленої версії томізму, офіційної філософської доктрини католицької Церкви. Соціальні ідеї М. спрямовані на вирішення проблем сучасності у християнському ключі. «Вихід із ситуації кризи сучасної йому епохи бачився йому в утвердженні «теоцентрично-

го гуманізму», «персоналістської демократії», «християнізації всіх сфер духовної культури й екуменічному зближенні релігій». Соціокультурний ідеал М. набув офіційного визнання Католицької церкви після завершення II Ватиканського Собору (1962—1965).

Основні твори: «Первинність духовного», «Інтегральний гуманізм», «Людина і загальне благо», «Людина і держава», «Знання і мудрість» тощо.

Марк Аврелій (354 — 430) — римський філософ-стоїк, імператор. Стоїцизм М. А. набуває релігійно-містичного характеру. Бог розуміється як першооснова суцього, світовий розум, вища істина. Призначення людини — моральне самовдосконалення, добродесне життя. Гідне виконання своїх обов'язків, любов до ближнього, справедливість є умовами щасливого життя. Філософію М. А. розглядав як життєву мудрість, що вчить людину зберігати гідність в усіх обставинах життя, вказує шлях до щастя.

Основний твір: «На самоті з собою. Роздуми».

Маркузе Герберт (1898—1979) — німецько-американський філософ, соціолог, один із засновників Франкфуртської школи. Виступав із критикою сучасного буржуазного суспільства та культури. М. дослідив процеси соціальних та ідеологічних маніпуляцій та їх результати — зокрема, процес формування так званої одновимірної людини. Соціальна філософія М. стала підмурком для активного продукування ідей про соціальне лідерство у суспільстві у період його докорінних трансформацій. Згідно з М., такі прошарки, як студенти, гуманітарна інтелігенція, соціальні аутсайтери (люмпени, безробітні, національні меншини), мають замінити пролетаріат, який остаточно адаптувався до капіталістичної системи.

Основні твори: «Одновимірна людина», «Нариси про свободу», «Контрреволюція і бунт».

Маркс Карл (1818—1883) — німецький мислитель, громадський діяч, засновник марксизму. У 1839—1841 рр. працював над дисертацією «Відмінність між натурфілософією Демокрита і натурфілософією Епікура», отримав ступінь доктора філософії. Особистою його метою була очікувана ним пролетарська революція. Вчення М. складалося з трьох частин: філософії, політекономії, теорії соціалізму. На противагу Гегелю, М. розробив власний метод — матеріалістичну діалектику і застосував її до аналізу суспільних явищ. Уперше поширив матеріалізм на сферу суспільного буття. Розвинув матеріалістичне розуміння історії. Головний його принцип — виріша-

льна роль матеріального виробництва в житті суспільства. У головній праці «Капітал» дав фундаментальний аналіз системи економічних відносин капіталізму, розвинув теорію відчуження.

Основні твори: «Капітал», «Німецька ідеологія», «Свята родина» та ін.

Марсель Габріель (1889—1973) — французький філософ, драматург і критик, основоположник католицького екзистенціалізму. Філософія М. підкреслено антисистемна. Він вважав, що науково об'єктивний похід до дійсності є абстрактним і не може бути основою філософського осмислення світу. Свою філософію М. іменує «конкретною», тому що вона спирається на опис досвіду релігійних переживань особистості. М. захищав погляд на людину з позицій властивого Б. Паскалю і С. К'єркегору. М. трактував людину як єдність душі і тіла, або «утілене буття». Фіксація конкретної єдності духовно-тілесних феноменів — відправний пункт його теоретизування. Одночасно він конкретизував «причетність» особистості тотальності божественного буття, даної через «осіяння».

Основні твори: «Бути і мати», «Досвід конкретної філософії», «Метафізичний щоденник».

Мах Ернст (1838—1916) — австрійський фізик і філософ, професор фізики, математики, філософії в університетах Граца, Відня і Праги (де певний час був ректором). Маху належить низка дуже важливих фізичних досліджень. У філософському плані М. відстоював позиції позитивістського функціоналізму, що декларує звільнення від метафізики і спирається на принципи емпіричної верифікації теоретичних положень, дескриптивності наукових законів й максимальної простоти концептуальних побудов. Запропонував підхід до психічного життя як системи відчуттів і їхніх асоціацій. Стійкі і функціонально зв'язані між собою в просторі і часі відчуття (комплекси квітів, тонів, різних ступенів тиску й ін.) запам'ятовуються в нашій пам'яті і знаходять своє відображення в мові насамперед як предмети навколишнього світу. Філософія М. вплинула на формування неопозитивізму.

Основні твори: «Аналіз відчуттів і відношення фізичного до психічного», «Механіка. Історико-критичний начерк її розвитку», «Пізнання та омана. Начерки по психології дослідження», «Принцип збереження праці. Історія і корінь її».

Монтень Мішель-Ейкем де (1533—1592) — французький філософ, письменник. У міжконфесійних та міжцерковних стосунках виступав за усунення суперечностей між католиками і протестантами. Найхарактернішою рисою філософських роздумів М. є скептицизм. Ідеї скептицизму не були викладені ним у систематизованій формі, а знайшли відбиття у численних есе, нотатках, записах у щоденнику. Зібрані воедино, вони утворили зразок філософсько-гуманістичної літератури, що пізніше здобув синтезовану назву «Досліди». Наскрізне для філософського світобачення М. питання-девіз «Що я знаю?», застосоване до релігії, мало наслідком відповідь про неспроможність людини пізнати Бога і разом з тим — про її відкритість до сприйняття Божої милості й благодаті. Отже, через скептицизм уможлиблювався шлях до віри.

Основні твори: «Подорожні записи», «Нотатки».

Мор Томас (1478—1535) англійський державний діяч, есеїст. Один із близьких друзів Еразма Роттердамського. Поділяв його оцінку ранньохристиянської етики. «Утопія» — найвідоміший твір М. Назва його походить від гри значень двох грецьких слів: *ou-topos* («неіснуюче місце») та *eu-topos* («гарне місце»). В «Утопії» змальовується ідеальне місто-держава, в якому суспільні та політичні інституції керуються у своїй діяльності нормами розуму. Найвищою метою і благом життя у цьому ідеальному, з точки зору М., суспільстві є задоволення, втіха. М. також торкався питань державного контролю за освітою, релігійної терпимості, соціальної рівності чоловіків і жінок. Моральні орієнтації індивіда мають бути спрямовані на дотримання природних задовольень, схвальне ставлення до простоти, навіть спрощеності у стосунках та засудження прагнення до багатства й станових переваг. До задовольень вищого гатунку, що їх має домогтися індивід, М. також відносив шукання довічного блага, яке залежить од Божого провидіння.

Основні твори: «Утопія».

Муньє Еммануель (1905 — 1950) — французький філософ-ідеаліст, засновник французького персоналізму. В основі його вчення лежить визнання абсолютної цінності особистості як вищої духовної сутності, основного критерію соціального прогресу. Виступав за утвердження пріоритету особистості відносно будь-яких колективних соціальних систем, економічної і матеріальної необхідності. Протиставляючи поняття «індивід» і «особистість», М. розробив програму «персоналістської і обцинної революції», яка передбачала

«соціалізацію» основних галузей виробництва, примат праці над капіталом, усунення класів тощо.

Основні твори: «Маніфест на службі персоналізму», «Вступ до екзистенціалізму», «Що таке персоналізм», «Персоналізм».

Ортега-і-Гассет Хосе (1883—1955) — іспанський філософ. У центрі уваги його філософії — соціальні проблеми. Вперше у західній філософії виклав головні принципи доктрини «масового суспільства». Взаємодію людини й суспільства філософ розглядав крізь призму особистісної відповідальності. Найрадикальнішим вважав поділ людства на два типи: людей, спроможних на зусилля або шляхетство, та юрбу — множину людей без певних чеснот, просту кількість, що перетворилася на соціальну ознаку безособового «загального типу».

Основні твори: «Бунт мас», «Що таке філософія», «Дегуманізація мистецтва».

Печчеї Ауреліо (1908—1984) — італійський економіст, громадський діяч, засновник Римського клубу. В основі його поглядів покладене визнання людського життя вищою цінністю. Висуваючи імперативи виживання людства та його цілісності, П. серед своїх пріоритетних завдань називав — співробітництво та взаємну допомогу людей, соціально-економічний розвиток, подолання злиднів та людських страждань тощо.

Основні твори: «Межі зростання».

Поппер Карл Раймонд (1902—1994) — англійський філософ, логік, соціолог. Головною метою філософії вважав вивчення зростання наукового знання, особливо — наукової космології. Остання є проблемою пізнання світу, включаючи нас самих як частин світу. Запропонував принцип фальсифікації на противагу принципу верифікації. Відстоював органічну єдність теоретичного та емпіричного рівнів організації знання. Відокремлення наукового знання від ненаукового, науки від «метафізики» позначав як суттєво значуще на противагу орієнтаціям на розроблення критеріїв значення. Зростання наукового знання П. трактував як одиничний випадок загальних процесів суспільних змін. Розробив теорію трьох світів: світу фізичних явищ; світу суб'єктивних станів свідомості; світу об'єктивного змісту мислення і предметів людської свідомості поза суб'єктом, що пізнає. Суспільним ідеалом П. виступало «відкрите суспільство», влада розуму, справедливості, рівності.

Основні праці: «Логіка наукового дослідження», «Відкрите суспільство та його вороги», «Злиденність історизму», «Об'єктивне знання. Еволюційний підхід», «Реалізм та мета науки» та ін.

Платон (справжнє ім'я Арістокл) (347—427 до н.е.) — давньогрецький філософ, постать якого стала уособленням філософії як такої. П. створює теорію ейдосів (ідей) як незмінних, вічних, неподільних зразків усього сушого. Ейдоси уособлюють справжнє буття, яке є незмінним, вічно перебуває і як таке протистоїть чуттєвому світу, що весь занурений у процес нескінченного становлення. Світ ейдосів — не проста сукупність першозразків, а має свою впорядкованість. Найвищим ейдосом є ідея Блага. Всі речі цього світу — лише чуттєві відбитки ейдосів, їх недосконалі відображення. Пізнання у П. — це пригадування душою того, що вона знала у світі ідей.

Основні твори: «Держава», «Федон», «Тімей», «Критій» та ін.

Плотін (205 — 270) — давньогрецький філософ, засновник неоплатонізму. П. розглядав світ як результат еманції Єдиного (Божественної першооснови, вічної, благої). Людина є уособленням світу — мікрокосмом, бо поєднує тіло, душу і розум. Душа людини пов'язана з Світовою душою, еманцією Єдиного. Тому П. бачив сенс життя в сходженні душі до Єдиного через містичне пізнання і духовне самовдосконалення.

Основний твір: «Еннеади».

Потебня Олександр Опанасович (1835—1891) — український мовознавець, етнолог, філософ. Професор Харківського університету, член-кореспондент Петербурзької Академії Наук. Докторський ступінь здобув у 1874 р. за лінгвістичну працю «Із нотаток з російської граматики», що стала етапною у розвитку вітчизняної філології. Спирався на ідею О. Гумбольдта про мову як діяльність духу, про творення думки мовою. Вважав, що своєрідність національної мови з притаманним їй способом бачення світу визначає внутрішню форму слова. Мова для П. є історичною формою народного духу, вона окреслює національну своєрідність спільноти. Обстоював ідею, що кожна національна мова є єдино властивою для даної нації способом сприймати світ та мислити його. Стверджував право кожної національної культури на самостійний розвиток.

Основні твори: «Про деякі символи у слов'янській народній поезії», «Думка і мова», «Психологія поетичного і прозового мислення» та ін.

Прокопович Феофан (1681—1736) — український мислитель, богослов, церковний діяч. Понад десять років був професором і ректором Києво-Могилянської академії, викладав поетику, риторику, філософію, математику, теологію. Мислитель вважав, що Бог як предвічна мудрість і вседосконалий розум існував до буття світу і є його першопричиною і творцем. Ядром учення П. про світобудову є поняття природного (фізичного) тіла, яке він розглядав як субстанцію, що складається з матерії і форми. Суттєве місце в творах П. відведено проблемі людини та моралі, теорії держави і права.

Основні твори: «Мистецтво риторики», «Правда волі монаршої у призначенні спадкоємця своєї держави», «Духовний регламент».

Протагор (480—410) — давньогрецький філософ, один із засновників софістики. Запровадив у філософію принципи суб'єктивізму та релятивізму, відносності та умовності людського пізнання. Теза П. — «Людина є мірою всіх речей» ознаменувала поворот давньогрецької філософії до проблеми людини.

Основні твори: «Про істину», «Про Богів», «Антилогіка».

Рассел Бертран (1872—1970) — англійський філософ, логік, громадський діяч, засновник сучасної філософії логічного аналізу, лауреат Нобелівської премії з літератури. Філософська еволюція Р. зв'язана з переходом від платонівського реалізму і логоцентризму до юмівського позитивізму і аристотелівського типу реалізму. За Р. сутність філософського пізнання полягає не в проясненні філософської термінології, а в систематичному розумінні навколишнього світу. Логічний аналіз може сприяти філософському пізнанню лише тоді, коли він спирається на науково обґрунтовану онтологію, з якою мають бути узгоджені мовні засоби аналізу.

Основні твори: «Аналіз свідомості», «Аналіз матерії», «Історія західної філософії», «Людське пізнання: його обсяг та межі».

Руссо Жан-Жак (1712—1778) — французький філософ, представник Просвітництва, письменник. Наголошував, що нерівність між людьми має історичний характер і породжена приватною власністю. Р. піддав гострій критиці тогочасну цивілізацію, що тримається на нерівності і жорсткій експлуатації народу та протиставляв їй «природний стан», за якого люди були «рівними і свободними» і не зазнавали тиску з боку влади та «примусових законів».

Основні твори: «Міркування про походження та причини нерівності між людьми», «Про суспільний договір», «Сповідь».

Сартр Жан-Поль (1905—1980) — французький філософ, письменник, лауреат Нобелівської премії з літератури, яку він відмовився прийняти, засновник атеїстичного екзистенціалізму феноменологічного спрямування. Спираючись на основні ідеї екзистенціалізму, С. будує свою «феноменологічну онтологію» на радикальному протиставленні двох різновидів буття: «буття-в-собі», що замінює об'єктивну дійсність та «буття-для-себе», тотожного «людській реальності», тобто свідомості. «Буття-в-собі» характеризується абсолютною нерухомістю, пасивністю, непроникністю для свідомості тощо. Зустріч свідомості з байдужим буттям викликає почуття «нудоти». На відміну від «буття-в-собі», «буття-для-себе» визначається абсолютною рухомістю, плинністю, активністю та порожнечею. Свідомість не має нічого субстанційного, вона існує лише в міру того, як з'являється. Свідомість («Ніщо») стає визначальною характеристикою людського буття.

Основні твори: «Нудота», «Екзистенціалізм є гуманізм», «Критика діалектичного розуму».

Сенека Луцій Анней (5 до н.е. — 65 н.е.) — римський філософ, драматург, поет, державний діяч, один із провідних представників стоїцизму. С. ототожнював Бога з природою, а природу — з Богом. Над світом панує доля як Божественна воля, яку людина не в змозі змінити. С. стверджував, що людина здатна досягти мудрості, яка дозволить визначати вчинки розумом, а не обставинами, досягти внутрішнього спокою і мужності, духовної незалежності від зовнішніх обставин життя.

Основні твори: «Моральні листи до Луцилія», «Дослідження про природу», «Про щасливе життя».

Сковорода Григорій Савич (1722—1794) — український філософ, письменник, педагог. Навчався у Києво-Могилянській академії, де здобув ґрунтовну, в т.ч. й філософську освіту. С. обирає життя мандрівного філософа-проповідника. Філософія С. належить до загальноєвропейської філософської традиції і водночас є закономірним наслідком розвитку української думки XVI — XVIII ст. Характерними рисами філософії С. є її діалогізм і символічно-образний стиль мислення. Зasadничою є концепція про «дві натури» і «три світи», найважливішою проблемою — проблема людського щастя. Філософії С. властиве зосередження на людинознавчій, етико-гуманістичній проблематиці, акцентування і піднесення в людині її духовної першооснови.

Основні твори: «Наркіс.», «Розмови про те: пізнай себе», «Боротьба архистратига Михаїла з сатаною, про це: легко бути добрим», «Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті (товариська розмова про душевний мир)», «Діалог. Назва його — потоп зміїний» та ін.

Сорокін Пiтирим Олександрович (1889—1968) — російський соціолог, філософ. Закінчив юридичний факультет Петербурзького університету (1914). Звертався до аналізу широкого кола соціальних явищ, у числі перших — праці з моралі, релігії, права. У 1922 році С. залишає Росію та переїжджає до США. З 1930 р. керує соціологічним факультетом в Гарвардському університеті. Діагноз нашого часу, до якого приходять С., — це криза західного суспільства та його культури, криза мистецтва й науки, філософії й моралі, способу життя й норів.

Основні твори: «Пережитки анімізму у зирян» (1910), «Шлюб в давнину» (1913), «Злочинність та її причини».

Тейяр де Шарден П'єр (1881—1955) — французький філософ, палеонтолог, антрополог, католицький теолог. Т. здійснив спробу формування нового світогляду, який був покликаний врятувати людство від духовної кризи. Для цього він поєднував наукову теорію еволюції з елементами модернізованої християнської містики, створивши моністичну концепцію, в основі якої лежить поняття енергії. Енергія розглядалася ним як якість, притаманна самій матері, й одночасно як духовна сила, що спонукає Космос до еволюції і спрямовує її.

Основні твори: «Божественне середовище», «Як я вірую», «Вступ в християнське життя», «Феномен людини», «Наука і Христос».

Тіллiх Пауль (1886—1965) — німецько-американський християнський мислитель, філософ культури. Основні проблеми творчості Т. — християнство і культура. Концепція Т. — альтернатива двом крайностям протестантської теології: з одного боку, вона протистоїть «ліберальній теології» 19 ст., що розчиняє Бога у моралі і світській культурі, а з іншого — С. К'єркегору і «діалектичній теології», для яких Бога і світ абсолютно не можна порівнювати. Т. вважає, що буття людини — єдиний ключ до Буття як такого.

Релігійність — це і є стан граничної турботи про безумовний зміст Буття, через що вона визнається Т. фундаментальною характеристикою людини.

Основні твори: «Теологія культури», «Систематичне богослов'я».

Тойнбі Арнольд Джозеф (1889—1975) — англійський історик, філософ. Філософські інтереси Т. були зосереджені у сфері дослідження проблем філософії історії. Базовою ідеєю філософсько-історичної теорії Т. була ідея існування локальних, відносно замкнених цивілізаційних спільнот (спочатку він виділив 21 таку спільноту, а потім зупинився на 13), кожна з яких має свою власну історію. Сукупність історій цих цивілізаційних спільнот (стисло — цивілізацій) утворює всесвітньо-історичний процес. Згідно з Т., попри всю неповторність кожної з цивілізацій, їм притаманні й деякі спільні характеристики, насамперед закон «виклику та відповіді». За цим законом, доки цивілізація спроможна на адекватне сприйняття й належну відповідь на кожен наступний з низки викликів історичного розвитку, вона рухається поступально.

Основні твори: «Дослідження історії», «Світ і Захід», «Історичний підхід до релігії».

Тоффлер Елвін (народ. 1928) — американський філософ-футуролог, соціолог, публіцист. Професор Корнельського університету. Головна тема творів Т. — стратегія виживання людської цивілізації в умовах прискороного наростання змін, кризових явищ, що породжені зіткненням «хвиль» цивілізаційного розвитку, зміщення влади під впливом нових постіндустріальних реалій.

Основні твори: «Футурошок», «Третя хвиля», «Передбачення і передумови».

Фома Аквінський (Аквінат) (1225—1274) — середньовічний філософ, теолог, систематизатор схоластики на основі християнського аристотелізму. Оригінальність його творчості полягає в пристосуванні вчення Арістотеля, майже не змінюючи його, до християнської догми, застосування ідей неоплатонізму. В історію філософії увійшов як видатний мислитель, який головним принципом філософії вважав гармонію віри та розуму. Вважав, що розум здатний раціонально довести буття Бога. Створив цілісну філософську систему томізму.

Основні твори: «Про істину», «Сума теології», «Про вічність світу».

Франк Семен Людвігович (1877—1950) — російський філософ. Релігійно-філософська система Ф. належить до традиції всеєдності й охарактеризована ним як досвід «пантеїстичного онтологізму». Осягнення буття, за Ф., відбувається через безпосередню взаємодію суб'єкта із всеохопним буттям, містичне єднання із всеєдиним Абсолютом.

Основні твори: «Філософія життя», «Душа людини», «Світло у пільмі».

Франко Іван Якович (1856—1916) — письменник, учений і громадський діяч, революційний демократ. У 1893 р. захистив докторську дисертацію у Віденському університеті. Серед філософських інтересів Франка вирізняються історіософія, філософія культури і філософська антропологія, естетика, етика, соціальна філософія. Філософські погляди Ф. зазнали впливу європейського *позитивізму*. Ф. виробляє нові підходи до розуміння історичного процесу як суперечливої єдності прогресу і регресу, визначальною рушійною силою історії вважав культуру, яка є «людським обличчям» історії. Свободний розвиток людської особистості як втілення загальнолюдських цінностей та ідеалів розглядав у нерозривному зв'язку з повноцінним життям і розвитком нації.

Основні твори: «Мислі о еволюції в історії людськості», «Із секретів поетичної творчості», «Поza межами можливого», «Що таке поступ».

Фромм Еріх (1900—1980) — німецько-американський психолог та філософ, один із головних представників Франкфуртської школи (критична теорія, або неомарксизм) та неофрейдизму. Позиція Ф. формується на основі синтезу психоаналізу, марксизму, філософської антропології та екзистенціалізму. Піддає критиці натуралістичні засади фрейдівської концепції особистості. На противагу біологізму Фрейда висуває принцип соціального детермінізму. У центрі уваги Ф. — ситуація людини у суспільстві — той екзистенціальний конфлікт та роздвоєність особи, які виникають через необхідність самовизначитись у чужому для особистості світі. Перспективу людського розвитку вбачає у перетворенні сучасного «хворого суспільства» на засадах створення умов для вдосконалення і реалізації творчого потенціалу людини («гуманістичний радикалізм» на основі домінування любові до життя).

Основні твори: «Втеча від свободи», «Людина для себе», «Мати чи бути?».

Хайдеггер Мартін (1889—1976) — німецький філософ, творчість якого мала вирішальний вплив на формування сучасної філософської герменевтики, екзистенціалізму, антропології, філософії мови, постструктуралізму та психоаналізу. Філософія тлумачилася Х. як універсальна феноменологічна онтологія, що має за мету тематизацію розмаїття видів буття сушого, спосіб осягнення їх єдності

у понятті Буття (як такого) у межах єдиного трансцендентального горизонту (Часу). Застосовує феноменологічний метод для аналізу розуму й існування людини з метою виявлення їх передумов. На цьому шляху, відмовляючись від класичних понять «матерії», «духу», «суб'єкта» і «об'єкта», визначає свободу як суще, що вперше розкриває свою сутність.

Основні твори: «Що таке метафізика?», «Що таке мислення?», «Сутність розуму», «Буття і час».

Хантінгтон Самюель-Пітер (народ. 1927) — професор Гарвардського університету, де він окрім того обіймає посаду директора Інституту Стратегічних Досліджень і є головою Гарвардської Академії Міжнародних та Регіональних досліджень. Обґрунтовує наскрізне значення цивілізацій для подальшого поступу людства. На його думку, цивілізації прийшли на зміну державам та ідеологіям, стали потужним фактором ідентифікації для спільнот людей та рушійною силою сучасної глобальної політики.

Основні твори: «Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку».

Хейзінга Йоган (1872—1945) — датський історик, філософ культури. Творчі пошуки Х. були найбільшою мірою зосереджені на дослідженні форм світовідношення і мислення у пізньому Середньовіччі та філософському аналізі проблеми гри. Обґрунтував наскрізне значення гри у розвитку основних культурних форм людства — не лише у мистецтві, а й філософії, науці, політиці, юриспруденції, військовому ремеслі. Ідеал гармонії, за Х., полягає у збалансуванні духовних і матеріальних цінностей.

Основні твори: «Сутінки Середньовіччя», «Людина граюча».

Шелер Макс (1874—1928) — німецький філософ і соціолог, один із засновників філософської антропології. Людину розглядає як особу, яка є зосередженням духовних актів. Дух проявляє себе в особі. Людина, будучи духовною істотою, носієм цінностей, є вільна і відкрита світу. Як вищу цінність розглядає Бога, а любов до Бога — як вищу форму любові. Переживання цінностей, за Ш., — не психічний, а космічний акт.

Основні твори: «Становище людини в космосі», «Про вічне в людині», «Феномен трагічного».

Юркевич Памфіл Данилович (1827—1874) — найвизначніший український філософ. Ю. обґрунтовує розуміння філософії як ціліс-

ного світогляду, в якому духовне життя людства розкривається в усій повноті його релігійних, інтелектуальних, етичних та естетичних моментів. Доводячи однакову неспроможність як емпіризму, так і раціоналізму у справі формування такого цілісного світогляду, Ю. здійснював рішучий крок у бік «конкретного ідеалізму», що, на відміну від ідеалізму абстрактного, передбачає вкоріненість філософського мислення в абсолютно суцільному як його першопочатку. Ю. — один із теоретиків філософії серця (кордоцентризму).

Основні твори: «Ідея» (1859), «З науки про людський дух» (1860), «Серце і його значення у духовному житті людини, за вченням слова Божого» (1860) та ін.

Ясперс Карл (1883—1969) — німецький філософ і психіатр, один із засновників філософії екзистенціалізму. За Я. філософія повинна дати людині орієнтири існування у світі, «висвітлити екзистенцію» та здійснити «стрибок до безумовного буття». В концепції Я. буття має потрійне значення: 1. Предметне буття, або «буття у світі»; 2. Екзистенція або людська самість, яка не може бути об'єктивованою; 3. Трансценденція як «охоплююче» — незбагнена межа будь-якого мислення. Справжнє духовне життя народжується перед лицем «абсурдних ситуацій», які змушують людство осмислити своє існування у світі, що виводить спілкування людей на екзистенційний рівень.

Основні твори: «Духовна ситуація часу», «Сенс та призначення історії», «Філософія».